

Segyevy Dániel Zoltán¹
Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe

Bevezetés

A nagy múltra visszatekintő² magyar vonatkozású etnikai térképezés történetével összegző jelleggel már számos írásban foglalkoztak.³

A kutatásaim központi elemét képező Magyarország 1:200 000-es néprajzi térképe (1918) kéziratos térkép, amely Magyarország területét 45 szelvényen dolgozza fel. Mindössze 22-23 sorozat készült el belőle 1918 októbere és 1919 januárja között. A térkép a vesztes első világháborút követő béketárgyalásokra készült, annak első, és legtöbb munkát igénylő darabja, Fodor Ferenc szerint⁴ korának legnagyobb méretű néprajzi térképe volt. Ezeken a béketárgyalásokon a földrajzi érvelés a korábbinál jóval nagyobb hangsúlyt kapott,⁵ az egyes országokban a földrajztudomány nemzeti tudománnyá válva fonódott össze a politikai döntéshozattal. A térkép elkészítésének körülményeiről leginkább Kogutowicz Károly 1918-as cikke⁶ tudósít,⁷ melyet kiegészítenek a feltárt levéltári források. A további szakirodalmi tételek többnyire másodhivatkozások,⁸ kiemelendő azonban Cholnoky Jenő 1920-as, többkötetes, a trianoni béke delegáció működését leíró művének bevezető tanulmánya.⁹ Később, vélelmezhetően 1919 februárjában, 1:300 000-es

¹Segyevy Dániel Zoltán, ELTE TTK geográfus MSc, Bolyai Kollégium

² Már 1664-ből is ismerünk magyar vonatkozású, etnikai jellegű adatokat települési szinten tartalmazó térképet. I. Sanson, Nicolas: Principatue de Transilvanie / tirée de W. Lazius, de I. Sambucus, et de G. Mercator &c. Par le Sr. Sanson d'Abbev. Geogr. ord.re de sa Maj.té ; I. Lhuillier fecit. Párizs, 1664.

³Összefoglaló művek: Fodor Ferenc: *A magyar térképírás*. 1954-55 i. m. 441.; Kocsis Károly: *Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi...* 1989.; Uő: *Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén*. 1996. i. m., 167–180. Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691-2006)*. 2007. i. m., 61. Kocsis Károly – Tátrai Patrik: *Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping*. 2009. i. m., 241–249. Gercsák Gábor – Klinghammer István: *Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből*. 2010. <http://www.matud.iif.hu/2010/06/02.htm> (2014-12-28).

A magyar etnikai földrajz és –térképezés jelenlegi megközelítéseit, vizsgálati terepét, kérdéseit, töréspontjait Tátrai Patrik foglalta össze. I. Tátrai Patrik: *Utak és értelmezések...* 2014. i. m., 45–65.

⁴Fodor Ferenc: *A magyar térképírás*. 1954-55. i. m. 380.

⁵A trianoni béke-előkészületek összefoglalását l. Hajdú Zoltán: *A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918-1920*.

2000. i. m., http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2000_02/cikk.php?id=244 (2014-12-28).

⁶KogutowiczKároly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe*. 1918. i. m., 320–326.

⁷Ezt a cikket Fodor Ferenc egyébként a „jelentéktelen apróságok” között tartja számon. Lásd: Fodor Ferenc: *A magyar földrajztudomány története*. 2006. i. m., 365.

⁸Kiemelendő azonban ezek közül Kocsis Károly 1989-es tanulmánya, amelyben az etnikai földrajzi kutatások újraindulásával párhuzamosan először említi a térképet a modern szakirodalomban. A térkép (illetve a szöveghelyeztetésből következtethetően 1940-es utódjának) módszertanát egy ábra segítségével be is illeszti a térképszervezési gyakorlatok sorába. Kocsis Károly: *Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi ...* 1989. i. m., 8.

⁹CholnokyJenő: *A magyar béketárgyalások ...* 1920. i. m., I-X.

méretaránybanteljesen nyomtatott verzióban is elkészült a térkép.¹⁰ Ehhez később többnyelvű mutató is készült.¹¹

A kivitelezés

Kogutowicz cikke részletesen ír a kivitelezés körülményeiről. A térkép megszerkesztése a pályázat nyomán október folyamán elkezdődött. A pályázatot Kogutowicz Károly nyerte, de később csatlakozott hozzá a szerkesztésben Bátky Zsigmond is. A térképhez először új alaptérképet szerkesztettek. Erre azért volt szükség, mert bár a III. katonai felmérés nyomán rendelkezésre állt 1:200 000-es topográfiai térkép, de két jelentős hiányossága volt: névrajzanem volt egységes. Jól kifejezi ez a kis részlet is, hogy a térkép, mint a korszakban sok más alkotás, alapvetően politikai (nemzeti) célok elérését szolgálta. A térkép másik hiányossága az volt, hogy nem tartalmazta a települések közigazgatási határait. Ezek pótlására az 1:144 000-es méretarányú adókataszteri térképeket használták fel, több-kevesebb sikerrel.¹² A térkép eredetileg 53 lapos lett volna,¹³ azonban – elismervén Horvátország önállósodását – a végleges mű 45 lapon ábrázolta az akkori Magyarország területét, Horvátország és Szlavónia nélkül.

Eredetileg a horvát területeket is fel kívánták dolgozni, ezt bizonyítja az is, hogy a Néprajzi Múzeumban található egy olyan sorozat, amely ezeknek a területeknek a szelvényeit is tartalmazza, azonban a terület ábrázolását már a kivitelezés kezdeti szakaszában elvethették, hiszen az alaptérképnek ezek a szelvényei adattartalommal nem bírnak.

Az alaptérképek nyomtatását és sokszorosítását a Magyar Királyi Állami Nyomda végezte. A térképlapok szegélyén az áll, hogy a térképet „készítette a M. kir. közp. statisztikai hivatal”. Ez az információ elsőre zavarba ejtőnek tűnik, ebből a szegélyfeliratból következik az, hogy a térképsorozatot több közgyűjtemény katalógusa – tévesen – kizárólag a KSH-hoz köti. A térkép szükségességének a Magyar Földrajzi Társaságban való felmerülését és a pályázat lebonyolítását követően – minisztériumi támogatással¹⁴ – valóban a Központi Statisztikai Hivatal segítségével, annak épületében kezdődött meg a munka. Teleki Pál Buday Lászlóval, a KSH akkori elnökével közösen két beadványt is intézett az Ipar és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz ez ügyben.¹⁵ A KSH-val való kapcsolatfelvételtől, illetve a munkálatoknak a Magyar Földrajzi Társasághoz kötődő felelőseiről elutazása, majd megbetegedése (spanyolnátha) előtt maga Teleki rendelkezett, erről tudósít Telekinek Bátky Zsigmondhoz 1918. október 10-én írott levele is, amelyben beszámol Bátkynak a térkép előkészületeinek ügyében Kogutowicz Károllyal Budaynál tett látogatásairól:

Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagai 1918/16.

„Budapest, 1918. október hó 10-én

Igen tisztelt Bátky dr. Ur!

¹⁰Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint.

1:300 000, Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1919. Lásd Filep Antal cikkei: Filep Antal: *Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe.* (első rész) 2010. i. m., 17–21., Filep Antal: *Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe.* (második rész) 2010. i. m., 3–10, Filep Antal: *A történelmi Magyarország etnikus viszonyainak térképi bemutatása az 1910. évi népszámlálás alapján.* 2013. i. m., 35–60.

¹¹Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Névmutató Magyarország 1: 300.000 méretű néprajzi térképéhez a magyar Külügyminisztérium megbízásából.* 1919. i. m., 64.

¹²Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe.* 1918. i. m., 325.

¹³uo. 324.

¹⁴Cholnoky Jenő: *A magyar béketárgyalások ...* 1920. i. m., VII..

¹⁵Papp-Váry Árpád: *Teleki Pál a kartográfus.* 1992. i. m., 83.

Telefonon nem tudván megtalálni, így kérem arra, hogy méltóztassék felkeresni Csánki Dezsőt, aki szeretné a néprajz-történelmi térképek dolgát beszélni és támogatást nyújtani a levéltár részéről minden tekintetben. Ugyanekkor kérném őt felszólítani mindnyájunk nevében az előadás –ciklusban való részvételre. – Több urnak irtam és felkértem őket, hogy Bátky Dr. urhoz címezzék válaszaikat.

Kohutovizttal kétszer voltunk Budaynál, minden rendben van, a munka megindul, a részleteket Kohutovitz majd elmondja.- Én délben elutazom, címemet az Országos Hadigondozó Hivatalban tudják, ha bármi tekintetben szükséges, kérem nekem a Hivatal által sürgönyöztetni, vagy express levelet küldeni.- Nyolc nap múlva újra itt akarok lenni, legalább néhány napra, hogy a továbbiakat megbeszélhesük.

*Őszinte hive
Teleki Pál”*

Teleki maga betegsége miatt a következő hetekben háttérbe húzódott, a térkép közvetlen megszerkesztésében nem vett részt. Teljesen nem is volt megelégedve ezzel a térképpel, így látott hozzá Nopcsa Ferencsel az anamorf kartodiagram-módszerű¹⁶ Carte Rouge megrajzolásához, amely, ha politikai eredményeket nem is, de a szakmai elismertséget meghozta készítője számára, aki ennek nyomán később a török-brit (iraki) határt megállapító Moszul Bizottság tagja is lett.

A térkép-sorozatot eredetileg 4 példányban tervezték elkészíteni, ez a szám növekedett később 23-ra.¹⁷ A munkálatokban a Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagai szerint¹⁸ Hézser Aurél, Littke Aurél és Schmidt Tibold vettek részt Kogutowicz Károlyon és Bátky Zsigmondon kívül. Az alaptérképre utólag nyomtatták rá a népesség nagyságát szimbolizáló köröket, félköröket, amelyekből a nagyobb kör 1000 főt, a nagyobb félkör 500 főt, a kisebb kör 100 főt, a kisebb félkör pedig hozzávetőleg 50 főt reprezentált. Az egyes kategóriákhoz tartozó körök nagysága egyenesen arányos volt a népesség-kategóriák nagyságával. A konkrét méret meghatározásánál ügyelniük kellett arra, hogy az egyes körök területe nagyjából egybeessen az ábrázolt népesség földrajzi térben elfoglalt helyével, településterületével. Ezt megegyezéssel alapon oldották meg.¹⁹ Az egyes településekhez tartozó jeleket úgy igyekeztek elhelyezni, hogy az hozzávetőlegesen visszatükrözze a település földrajzi alakját. Mindezeket figyelembe véve végül sikerült ezzel olyan megoldást találniuk, ahol a jelek „nem vesznek el” a tér(kép)ben, és a legtöbb települést sikerült a saját közigazgatási határai között ábrázolni. Ugyanakkor 6 település, Budapest, Temesvár, Pozsony, Győr, Szombathely és Sopron esetében erre a választott kategóriák mellett nem volt lehetőség, így azokat külön lapon ábrázolták. Az eredeti szelvényeken ezen települések teljes közigazgatási területét feketével

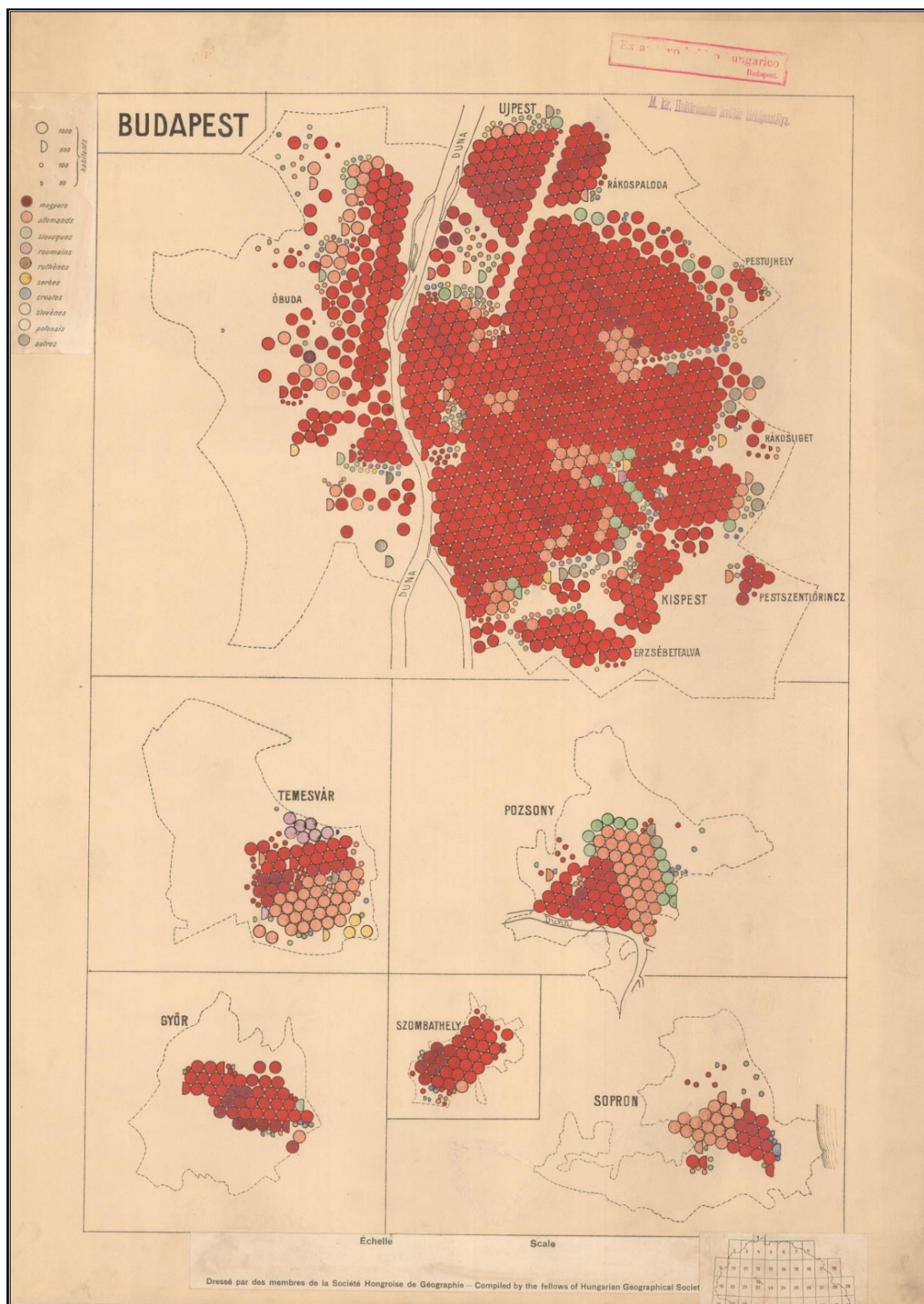
¹⁶Bartos-Elekes Zsombor: *A képpé formált adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről*. 2002. i. m., 6. l. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (2015-02-16)

¹⁷Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe*. 1918. i. m., 324.

¹⁸Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagai 1919/10.

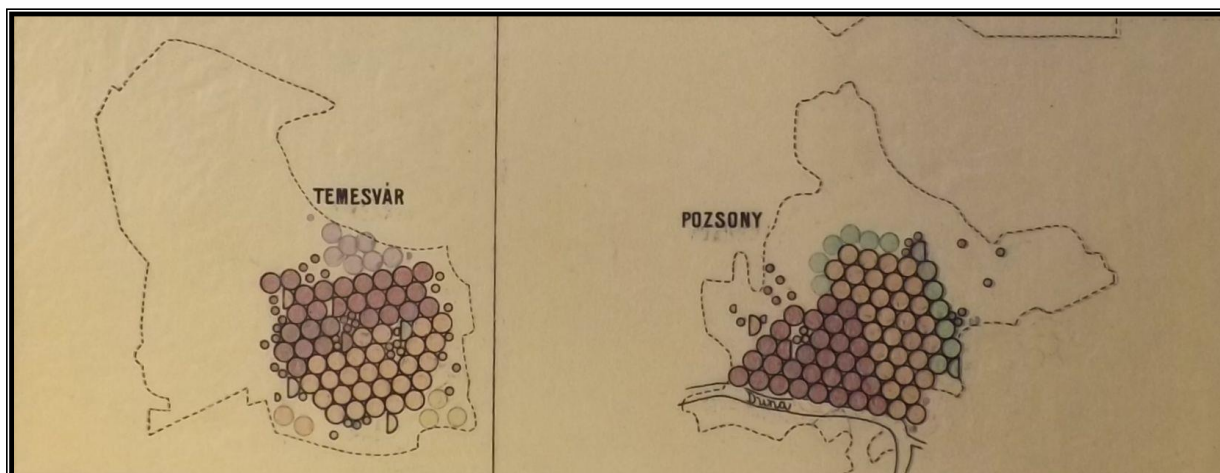
¹⁹Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe*. 1918. i. m., 323.

színezték ki. Ez az eljárás, noha alkalmazása indokoltnak tűnik, rontja a vonatkozó szelvények vizualitását.

1. ábra: A Báltky-Kogutowicz sorozat külön lapon ábrázolt települései

A vállalkozás háttéradatait a KSH biztosította és készítette elő. A térképet menet közben is igyekeztek korrigálni, erre utal például az, hogy a vállalkozás elején elkészített olajpapíros sorozat adattartalma apróbb különbségeket mutat a végleges, színezett verziókhöz képest.²⁰

2. ábra: A színezett (alsó réteg) és az olajpapíros sorozat (felső réteg) közötti különbségek Temesvár és Pozsony példáján

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára B IX c 1083/I (színezett), B IX c 1083/II (hártyapapír)

Noha a Központi Királyi Statisztikai Hivatallal való kiváló együttműködésről ír cikkében Kogutowicz Károly, a módszertant illetően véleménykülönbségek adódtak. Az eredeti, Kogutowiczék által preferált eljárás hangsúlyos eleme volt ugyanis, hogy a külterületi népességet a valós földrajzi helyén ábrázolják.²¹ Erre az 1910-es népszámlálás biztosított először – ha nem is teljes körű – lehetőséget.²² A KSH viszont nem tartotta elégségesnek a külterületre gyűjtött adatok mennyiségét, továbbá túlságosan bonyolultnak és hosszadalmasnak tartotta a kivitelezést, így párhuzamosan hozzálátott egy másik térképsorozat megszerkesztéséhez, ugyanarra az alaptérképre. A végeredmény majdnem megegyezik a Battyai–Kogutowicz-térképpel, viszont alapvető különbség, hogy a népességet szimbolizáló körök az egyes települések központjába halmozva jelennek meg, így ez a térkép egyáltalán nem ábrázol külterületi adatokat.²³ A módszer alkalmazásának két célja volt: a népességszám gyors összeszámlálhatósága, továbbá a kivitelezés felgyorsítása, amely körülmény rendkívül fontos volt a napi szinten változó kül- és belpolitikai helyzet közepette. Az így kapott térképek tulajdonképpen nagyon érdekes módszertani „ikreknek” tekinthetők.

Apró különbség, hogy a KSH-ban lévő sorozatok csak háromféle népességszám-kategóriát különböztetnek meg, nem tartalmazzák a legkisebb, az 50 főt reprezentáló félköröket. Emellett a KSH-sorozatokban csak Budapestet ábrázolják külön lapon, a másik öt

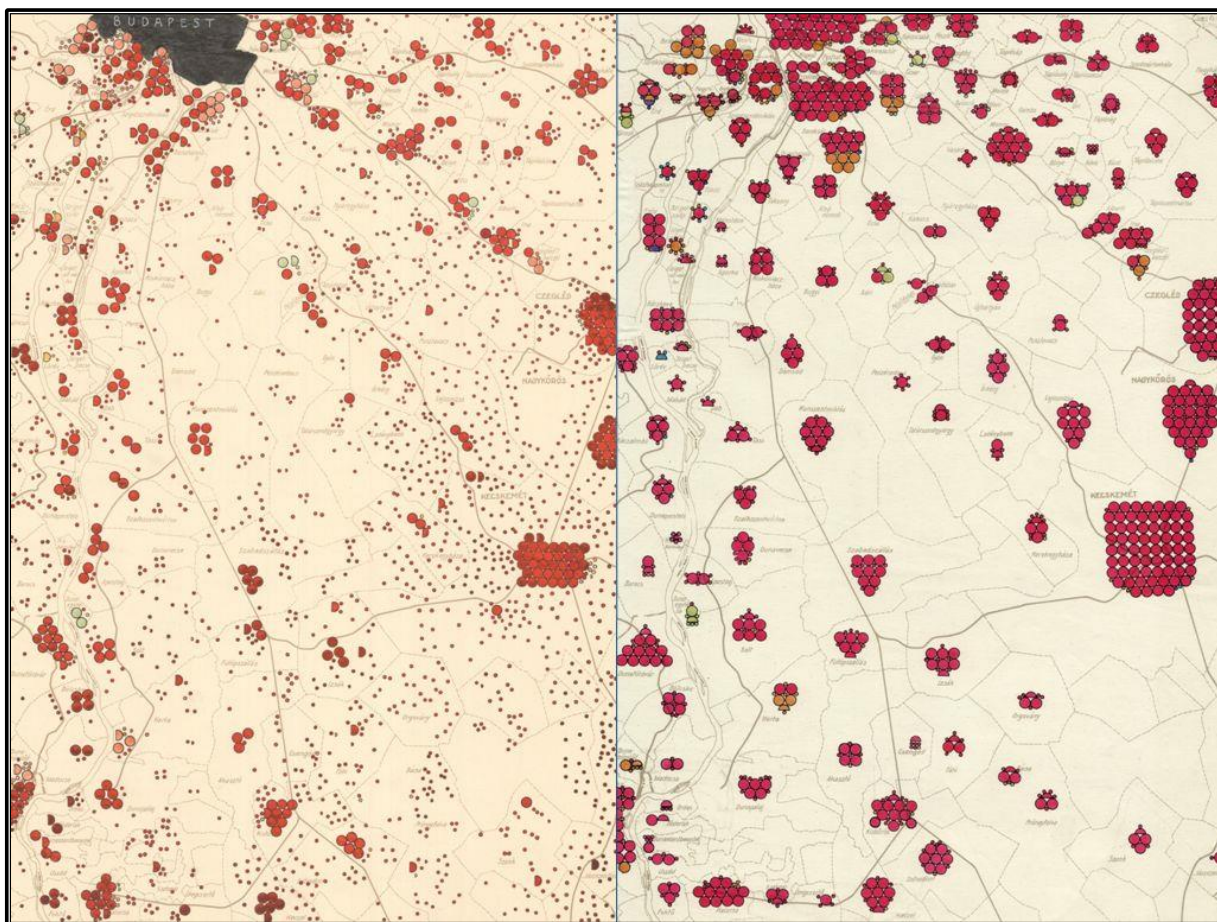
²⁰ Itt szeretném megköszönni Hegedüs Ábelnek, a Hadtörténelmi Levéltár Térképtára munkatársának, hogy felhívta a figyelmemet erre az anomáliára.

²¹ Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe*. 1918. i. m., 323.

²² Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe*. 1918. i. m., 321.

²³ Ezzel a módszertannal a KSH elkészítette a vallások, az írni-olvasni tudók és a magyarul tudók térképét is ugyanerre az alaptérképre.

kisebb város esetében a szabályosabb elhelyezés miatt már volt lehetőség az eredeti szelvényeken történő ábrázolásra.

3. ábra: A Bátky–Kogutowicz- és a KSH-ban készült sorozatok település-ábrázolásai közötti különbség

Lelőhely: Hadtörténeti Levéltár Térképtára B IX c 1083/I (bal), KSH Könyvtár TC 722 (jobb)

A fenti ábrán, jól láthatjuk a két módszer közötti különbségeket. A térképeken alkalmazott tematikus módszer a pontmódszer.

Módszertani előzmények

Kogutowicz a Magyar Földrajzi Társaság hallgatósága számára 1918. december 21-én tartott előadásában legközvetlenebb történelmi előzménynek a KSH-ban készült kördiagramos, 1908-as térképet²⁴ tartotta. Ezzel a módszerrel ugyanakkor nem volt teljesen elégedett, mert szerinte a nagyobb településekhez tartozó kördiagramok elfedik a kisebb települések kördiagramjait.

²⁴A Magyar Állam Közigazgatási Térképe. Anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1908. A keletkezés körülményeiről, illetve tudomány és a politikának a nemzetiségi kérdés kiéleződése kapcsán történő összefonódásáról lásd: Keményfi Róbert: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek ... 2006, i. m. 186.*

A térkép módszertanát illetően Alfred Hettner²⁵ abszolút adatokkal dolgozó népességstatisztikai alaptérképére, illetve az ezzel kapcsolatban az 1899-es VII. Geográfuskongresszuson,²⁶ Berlinben elhangzott módszertani előadására²⁷ hivatkozott,²⁸ s ez a körülmény módszertanilag bekapcsolja a térképet a nemzetközi tudományos vérkeringésbe.

Hettner előadásában, illetve az e tárgyban megjelent cikkeiben²⁹ a népesség abszolút adatokkal való ábrázolási lehetőségeit vizsgálta. A Carl Uhlig által készített, Heidelberget és környékét ábrázoló térképvázlaton mutatta be módszerét. A népesség abszolút számát Hettner kis négyszögekkel jelölte. A négyszögeket jobbnak tartotta a köröknél, illetve ellipsziseknél, mert szerinte az adott népességszám-kategóriához tartozó négyszög alakjával a lakott területek topográfiai viszonyait jobban ki lehet fejezni.³⁰ A térképen minden egyes ott élő ember szerepel, emellett meglehetősen részletes a térkép jelmagyarázata: a legkisebb jel kb. 10 főt, a nagyobbak 25, 50, 100, 150, 200, 300, 500, 750, 1000, 1500, 2000, 3000, 4000, 5000, illetve 10 000 főt jelölnek. A jelek nagysága arányos az ábrázolt népesség számával, azonban a növekedés az egyes kategóriák kerekített értékei szerint fokozatos. A jelek nagysága 10 000 feletti népességnél már nem növekszik tovább, hanem színezéssel, illetve sraffozással vesz fel kétszeres, illetve négyszeres értéket. A „szorzó” alkalmazásával elkerülhető, hogy a négyszög nagyobb területet foglaljon el, mint ami a lakott terület valós földrajzi kiterjedésének megfelel.

²⁵ Érdekes, hogy eközben Hettner 1917-es művében meglehetősen árnyaltan fogalmaz a szövetséges Osztrák-Magyar Monarchia, és benne Magyarország etnikai viszonyairól, belső egységéről. l. Hettner, Alfred: *Der Friede und die Deutsche Zukunft*. 1917. i. m., 102.

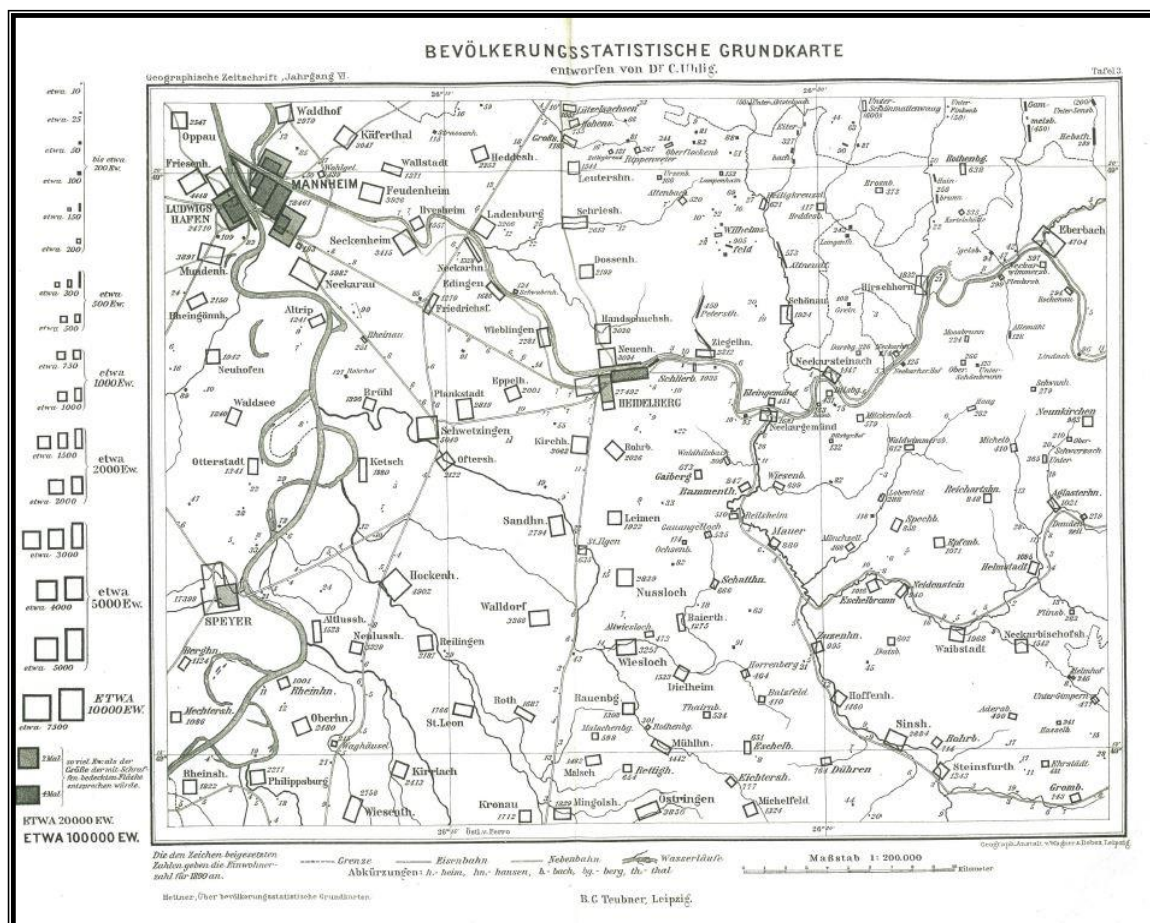
²⁶ Berecz Antal: *A Berlinben tartott VII-dik Nemzetközi Földrajzi Kongresszus*. 1899. i. m., 274–282.

²⁷ Hettner, Alfred: *Über bevölkerungsstatistische Grundkarten*. 1901. i. m. 502–510.

²⁸ Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe*. 1918. i. m., 323.

²⁹ Hettner, Alfred: *Über bevölkerungsstatistische Grundkarten*. 1900, i. m. 185–192. Hettner, Alfred: *Über die Untersuchung und Darstellung der Bevölkerungsdichte*. 1901. i. m., 498–514.

³⁰ Hettner, Alfred: *Über bevölkerungsstatistische Grundkarten*. 1900, i. m. 187.

4. ábra: Uhlig, Carl: Bevölkerungsstatistische Grundkarte B. C. Teubner, Leipzig, 1900
Lelöhely: Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára, VII 225 – 1900. (Lipce)

A térkép legérdekesebb vonása, hogy a külterületi népességet, ahol az adatok rendelkezésre állnak, különválasztottan, a valós földrajzi helyen tünteti fel, a lehető legkisebb értékig lemenve. Így fordulhat elő, hogy például a Speyer melletti Altlußheim-hez tartozó, összesen 22 fő által lakott négy különálló vasúti őrház adatait is ábrázolták.³¹ Ez az eljárás legnagyobb újdonsága, hiszen így feltárul előttünk a település-struktúra és a népességszám viszonya. Az egyes lakott helyek pontos népessége minden egyes település neve mellett számmal is fel van tüntetve. Ugyanakkor ez a térkép, szemben a későbbi, Kogutowicz által tervezett térképpel, nem utalt semmilyen etnikai dimenzióra.

Hettner későbbi visszaemlékezésében³² térképészeti vállalkozását nem tartja jelentősnek a pályaképében. Véleménye szerint, bár kialakult a módszertani előadása, illetve a tárgyban akkoriban közölt néhány cikke körül némi szakmai diskurzus,³³ érdemi hatást nem váltott ki. Ez változott meg Sten de Geer svéd geográfus³⁴ 1919. évi Svédország-atlaszával,³⁵ amelyben Hettner visszaemlékezése szerint az ő módszere került alkalmazásra.

³¹Uhlig, C.: *Erläuterungen zur bevölkerungsstatistische Grundkarten*. 1900. i.m., 193.

³²Pfeifer, G.: *Alfred Hettner*. 6. 8. 1859. *Gedenkschrift zum 100. Geburtstag*. 1960. i. m., 64.

³³Hettner, Alfred: *Diskussion. Über bevölkerungsstatistische Grundkarten*. 1901. i. m., 176–180. Hettner, Alfred: *Erwiderung*. 1900.i. m., 522.

³⁴Pályaképét lásd: Leighly, John: *Obituary: Sten de Geer*. 1933. i. m., 685–686.

³⁵Geer, Sten de: *Befolkningens Fördelning i Svergie*. 1919. i. m., 295+XII.

Hogy jobban képet kaphassunk a pontmódszeres térképi ábrázolás fejlődéséről, ezt a térképet³⁶ is megvizsgáljuk. Sten de Geer, ahogy Kogutowicz is, négyszögek helyett körökkel, illetve pontokkal fejezte ki a népesség abszolút számát. Hettner egyébként ezzel a módosítással kapcsolatban kétségeinek adott hangot.³⁷ Sten de Geer térképe Hettneréhez hasonlóan etnikai dimenziót nem tükrözött, a módszertani újítás csupán a népesség abszolút száma és a népsűrűség együttes ábrázolásának nehézségeire igyekezett választ adni.³⁸ A módszer nagyon precíz, objektivitásra törekvő, de csak nagy méretarány mellett használható eredményesen.

Sten de Geer már korábban is készített pontmódszeres térképet, amely az Ymer svéd földrajzi szakfolyóiratban, Gotland népességi viszonyait bemutató 1908. évi cikkének mellékleteként jelent meg.³⁹ Más skandináv szerzőknél is látunk példát ilyen térképekre ebből az időszakból. Az ekkoriban készült pontmódszeres térképek kiváló áttekintését, illetve rendszerezését adja Prosch 1922-es cikkében.⁴⁰

Sten de Geer 1919-es műve mintegy 295 oldalon keresztül mutatja be Svédország népességi viszonyait. Ehhez tartozik az a külön kötetben megjelent, nagyméretű atlasz, amely 12 lapon mutatja be Svédország népességének területi elhelyezkedését, 1:500 000-es méretarányban. A népességet 1000 fő alatt kisméretű, fekete pontokkal jelölték, amelyek a települések belterületi részein négyzetes alakzatba rendezetten, míg a külterületi részeken a valós földrajzi helyzetnek megfelelően kerültek elhelyezésre. Ily módon a térkép tulajdonképpen a jel- és pontmódszer egyfajta keveréke. Az egyes pontok 10 főt jelölnek. Az 1000 főnél népesebb települések esetén körökkel ábrázolták a népességet, melyeknek nagysága arányos az ábrázolt népességgel. A módszer lényege így tulajdonképpen csak 1000 fős népesség alatt érvényesül. A pontmódszeres ábrázolással egyidejűleg a népesség térbeli eloszlása színezéssel is kifejezésre került. A teljesen fehér terület lakatlan (*Obebott Land*), míg a halványsárga területen szórvány-szerű népesség van jelen (*Spridd Bebyggelse*), az erősebb sárga pedig ritkán (*Gles Bygd*), illetve sűrűn lakott (*Tät Bygd*) területeket jelöli.

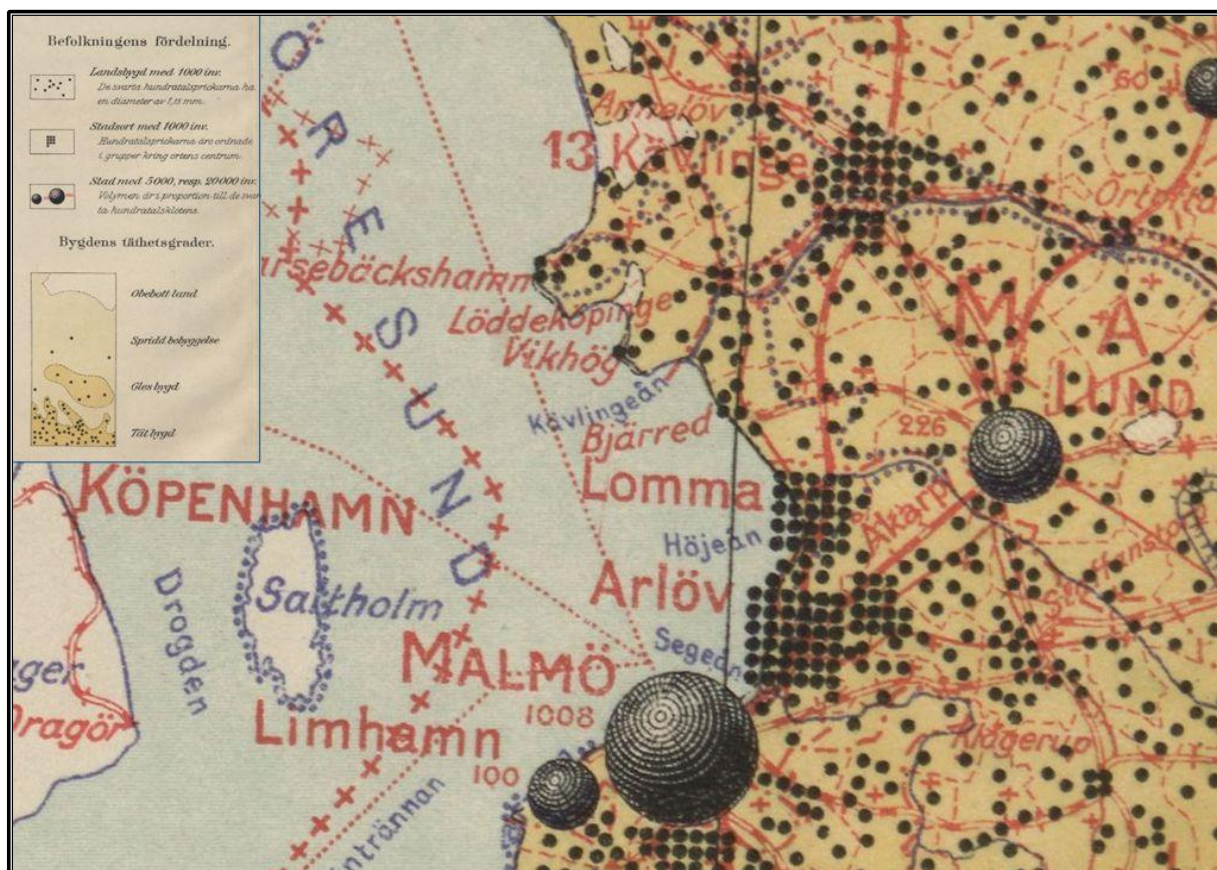
³⁶Angol nyelvű recenzióját lásd: Anrick, Carl Julius: *Karta över befolkningens fördelning Sverige den 1 januari 1917 by Sten de Geer (review)*. 1920. i. m., 373–377.

³⁷Pfeifer, G.: *Alfred Hettner*. 6. 8. 1859. *Gedenkschrift zum 100. Geburtstag*. 1960. i. m., 64.

³⁸A módszertanról bővebben lásd angolul: Geer, Sten de: *A Map of The Distribution of Population in Sweden: Method of Preparation and General Results*. 1922. i. m., 72–83. németül: Geer, Sten de: *Anhang Anleitung zur Herstellung einer Volksdichtekarte nach Punktmethode*. 1921. i. m., 12.

³⁹Geer, Sten de: *Befolkningens fördelning på Gottland*. 1908. i. m., 240–252.

⁴⁰Prosch c. V.: *Schwedische Arbeitserfolge in der Darstellung der Bevölkerungsverteilung*. 1922. i. m., 105–112.

5. ábra Sten de Geer: Karta över befolkningens fördelning Sverige den 1 januari 1917 (részlet)
 Lelőhely: Biblioteca Albertina, Universität Leipzig, Gr.Fol.266 (Lipcse)

Sten de Geer alkotása nagy visszhangot váltott ki, számos későbbi skandináv⁴¹ és észak-amerikai térképmű készült az elkövetkezendő évtizedekben ezen módszer szerint, és elsősorban az angolszász szakirodalomban meglehetősen publicitást kapott.⁴²

A fentiek alapján meglehetősen izgalmas elemzési lehetőségeket nyújt a Hettner-, Bátky-Kogutowicz és a Sten de Geer féle térkép alkotta „módszertani háromszög”. Tulajdonképpen arról van itt szó, hogy Hettner 1899-ben ismertetett módszere csaknem egy időben, 1918-19-ben nagy lökést kapva két irányba fejlődött tovább. Sten de Geer csak kisebb módosításokat hajtott végre, nem lépett ki a népesség-eloszlási dimenzióból, viszont ebben a formában először alkalmazta az eljárást ilyen hatalmas területen, és a nagyközönségnek szánt művét angol nyelvű cikkeinek segítségével sikerrel ágyazta be a szakmai diskurzusba. Ezzel szemben a tisztán pontmódszeres Bátky-Kogutowicz térkép már összetettebb, a pontok (körök) színezésével etnikai (anyanyelvi) dimenzióval bírt, ugyanakkor célja szerint nem tisztán tudományos, hanem politikai megrendelésre készült (ez egyértelműen visszaköszön a térkép magyarokat – és politikai megfontolásokból a németeket – kihangsúlyozó színezésében), így módszertanának megítélését is erősen befolyásolta a történelmi kontextus, amely nagymértékben megnehezítette, illetve speciális csatornákra terelte a tudományos információáramlást. Továbbá fontos körülmény, hogy a Bátky-Kogutowicz-térkép – noha később nyomtatva nagyobb példányszámban is megjelent – eredetileg alig kétfutac sorozatban

⁴¹ Példaként lásd: Mead W. R.: *Atlas over Danmark. II. Befolkningen* By Niels Nielsen (Review.) 1962. i. m., 358.

⁴² Az 1941-es Burgenland Atlas, amely elsőik között kezelte egységes régióként Burgenlandot szintén tartalmaz egy etnikai és egy vallási térképet, amely a népességheloszlást illetően egyértelműen Sten de Geer hatását tükrözi. Köszönet az információért Hegedüs Ábelnek. lásd: Bodo, Fritz – Hassinger, Hugo: *Burgenland Atlas*. 1941. i. m. 21–22.

készült el a béketárgyalásokra szánt háttéranyagként, s így eleve alkalmatlan volt tisztán tudományos, módszertani diskurzusra ebben az időszakban, viszont komoly referenciaanyaggá vált az elkövetkezendő 25 év etnikai térképezése számára Közép-Európában.⁴³

A térkép módszertanának eredetét illetően azonban kérdőjelek is felmerülnek. Filep Antal⁴⁴ egyik cikkében⁴⁵ kifejti azt a '70-es évekbeli előadásához érkezett hozzászólásból kiinduló elméletet, miszerint a térkép módszertanát (különösen a külterületi adatok valós földrajzi helyen történő megjelenítésére vonatkozó elképzelést) Cs. Sebestyén Károly néprajztudóstól vehette Bátky Zsigmond, hozzájárulás nélkül, visszatartva Cs. Sebestyén Krassó-Szörény vármegyéről, a jelzett módszertannal készült, 1:200 000-es, kéziratos térképvázlatát. Ez azonban – noha állításával kapcsolatban a kételkedésre semmi nem ad okot – teljes biztonsággal mégsem igazolható, mivel a kérdéses térkép Cs. Sebestyén Károly visszaemlékezése⁴⁶ szerint a második világháborús ostrom okozta lakástűzben megsemmisült.

A módszer helye a kartográfiában

A népeloszlási térképek ábrázolási módszereivel a XX. század első felében sokat kísérleteztek, egy-egy térképmű elkészüléséhez sokszor 4-5 különböző módszerrel kísérletező térképvázlat elkészültén át vezetett az út. Az etnikai térképeknek a „hol?” (pontos földrajzi hely) „mennyi?” (mekkora népesség) és a „milyen?” (mely etnikumhoz – illetve adatgyűjtési köről függően anyanyelvhez tartozó) kérdésekre kell egyidejűleg, lehetőség szerint minél pontosabban válaszolniuk. Az abszolút adatokkal dolgozó etnikai térképeknek több típusa is lehetséges, elsősorban a diagram- és ponttérképek sorolandók ide. A diagram-és ponttérképek nagyon hasonló logikai elgondolás mentén készültek, a kivitelezést tekintve ugyanakkor különböznek. Mindkét eljárásra igaz, hogy – felületszínezéses módszerrel ellentétben – nem terület, hanem létszámarányos, ugyanakkor a nemzetiségi/anyanyelvi összetétel ábrázolásában különböznek: előbbi osztott felületű diagramként, utóbbi különálló pontokként ábrázolta a különböző csoportokat.⁴⁷

Mélyítve a módszertani vizsgálatot további kategóriák különítendőek el.

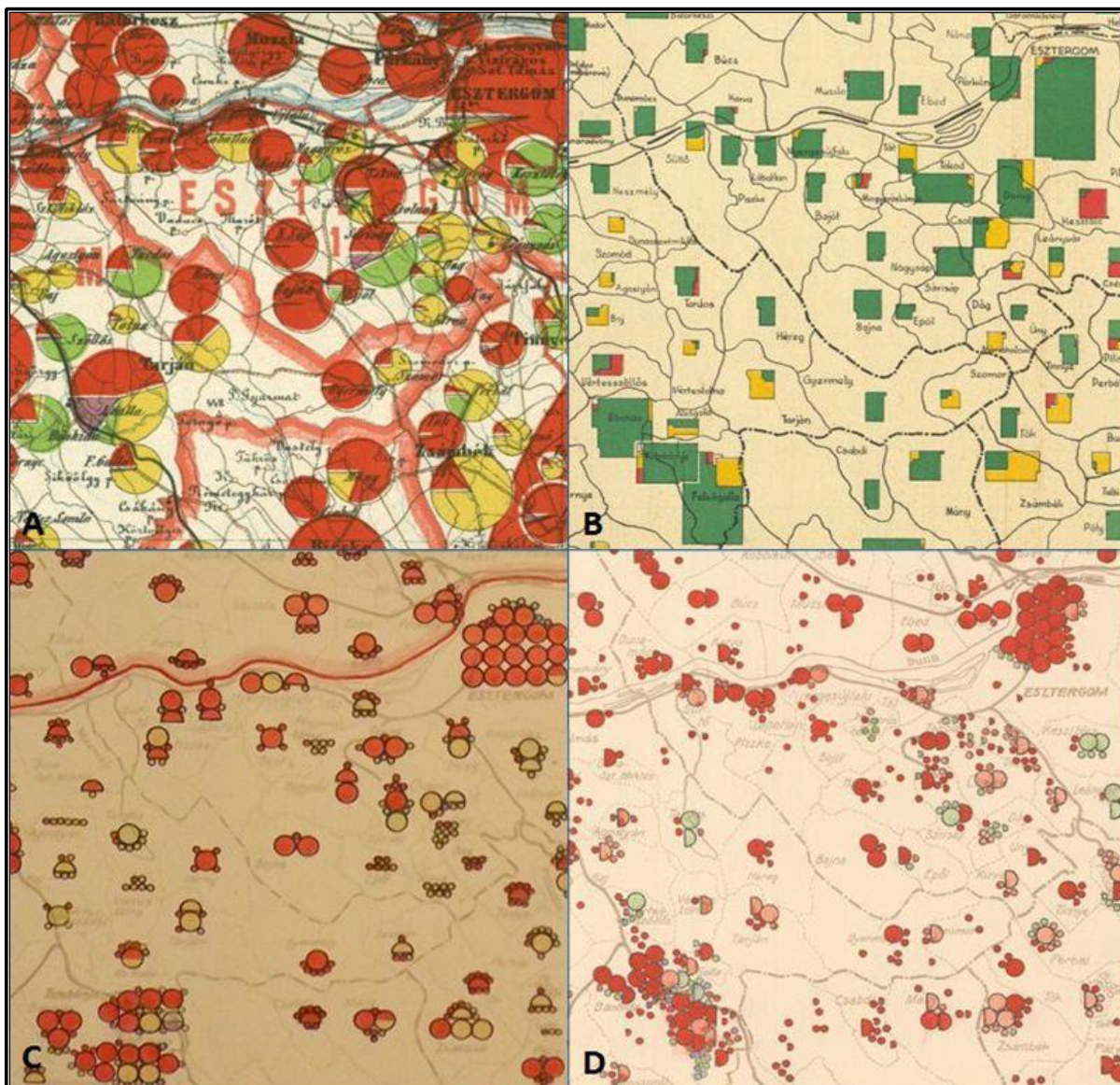
⁴³ Ezt területi okokból ebben a cikkben nem részletezzük, de elsősorban a hatalmi- és revíziós törekvésekkel összefüggésben a '30-as és '40-es évek fordulóján készültek ugyanilyen módszertanú, a térképpel legtöbb esetben konkrétan is összefüggésbe hozható későbbi alkotások. Magyarországon ezek döntően az Államtudományi Intézethez köthetőek, de ismeretesek román és német példák is.

⁴⁴ Itt szeretném megköszönni Filep Antalnak, hogy 2014. június folyamán a Néprajzi Múzeumban egy személyes beszélgetésünk során felidézte a Bátky-Kogutowicz térkép első példányai felkutatásának történetét, illetve a Cs. Sebestyén Károly szerepét firtató hozzászólást.

⁴⁵ Filep Antal: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe. (első rész) 2010. i. m., 18.

⁴⁶ Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma EA 6372.

⁴⁷ Bartos-Elekes Zsombor: *A képpé formált adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről*. 2002. i. m., 5. l. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (2014-12-28)

6. ábra: Különböző módszertanú, abszolút adatokat használó néprajzi térképek
Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára B IX c 1082 (A), B IX c 1083/V (C), B IX c 1083/I (D), magányűjtemény (B)

A korabeli magyar térképművekben számos példát találni, itt Esztergom és a mai Tatabánya környéki kivágatokon mutatjuk be ezeket.⁴⁸ Az úgynevezett diagrammódszerű térképeken belül megkülönböztethetünk kör (A)⁴⁹- és négyzetdiagrammal (B)⁵⁰ készült térképeket.⁵¹ Ezek lényegében ugyanazt ábrázolják, a kör, illetve a „négyzet” nagysága az adott csoport létszámát (abszolút adat), míg a diagramon belül a különböző színekkel jelölt részek aránya a különböző csoportok egymáshoz viszonyított arányát (fajlagos adat) fejezi ki. A pontmódszernél – az egyszerűbb összeszámlálhatóságot szem előtt tartva – jellemzően

⁴⁸ A színezést tekintve a fenti kivágatokon jellemzően a piros szín jelöli a magyarokat, a zöld pedig a szlovákokat, kivéve a magyar-szlovák nyelvhatár térképét (B), ahol a helyzet fordított.

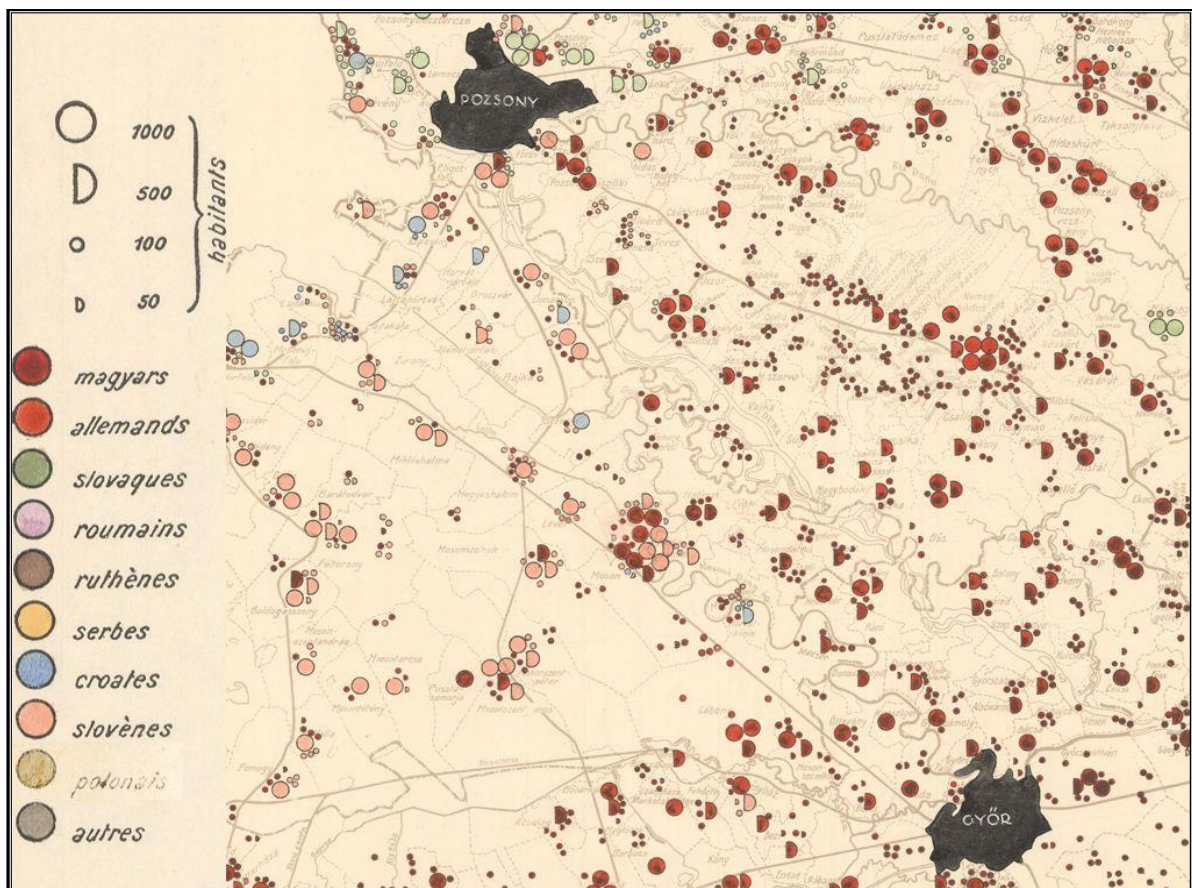
⁴⁹A Magyar Állam Közigazgatási Térképe. Anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1908.

⁵⁰A magyar-szlovák nyelvhatár vidékének és a szomszédos területeknek nemzetiségi térképe. 1:200 000, Államtudományi Intézet, Budapest, 1942.

⁵¹ Bartos-Elekes Zsombor: *A képpé formált adat: a népszámszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről*. 2002. i. m., 3. l.<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (2014-12-28)

fix nagyságúak az adott jelek, az értékek „váltópénz-módszerrel” számlálандók össze.⁵² A lehetséges megoldások aszerint különülnek el, hogy az adott térkép egy település bel-és külterületi népességét egybevontan (C),⁵³ vagy valós földrajzi helyén (D)⁵⁴ ábrázolja-e. A dolgozatban elemzett térképnek éppen a különválasztott külterületi népességábrázolás a legnagyobb, nem minden előzmény nélküli újítása.⁵⁵

„Etnikai” dimenzió

7. ábra: Bátty-Kogutowicz K. (szerk.): Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe (részlet)

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára, B IX c 1083/I.

Az anyanyelvet az egyes körök kézi színezése útján fejezték ki. Ekkorra már fizikailag is különvált a két sorozat. A Bátty-Kogutowicz féle térkép színezése az Iparművészeti

⁵² Bartos-Elekes Zsombor tanulmányában a Bátty-Kogutowicz térképet konkrét példaként említi mint a pontmódszer példáját, azonban módszertanát Telekihez köti. Ez utóbbi állítás vitatható, Teleki kezdeményezője volt a térképnek, de végül nem az ő tervét fogadták el. Bartos-Elekes Zsombor: *A képpé formált adat: a népegyeszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről*. 2002. i. m., 3.

l.<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (2014-12-28)

⁵³ Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918.

⁵⁴ Bátty Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1918.

⁵⁵ Érdekes megfigyelni, hogy a fenti ábrán bemutatott térképek sorrendjük szerint egyre összetettebb, kifinomultabb képet adnak a népesség területi eloszlásáról, illetve nyelvi/nemzetiségi viszonyairól, ugyanakkor ezzel párhuzamosan egyre kevésbé alkalmasak átfogó kép átadására.

Főiskola helyiségeiben készült 15, majd 30 rajzoló segítségével,⁵⁶ míg a KSH neve alatt futó sorozatok színeztetése is a Központi Statisztikai Hivatal épületében történhetett.

A Bátky-Kogutowicz féle térkép jelmagyarázata kilenc különböző nyelvet (magyar, német, szlovák, román, rutén, szerb, horvát, szlovén, lengyel), illetve egy egyéb kategóriát különböztetett meg.

A legalapvetőbb probléma ezzel a térképsorozattal a mérete. Ezért is szerkesztették meg szelvényekre bontva, ilyen méretarány mellett ekkora területről ugyanis csaknem lehetetlen lett volna olyan térképet készíteni, amely egy lapon ábrázolja a történeti Magyarország területét. A 45 lap kezelése azonban rendkívül nehézkes, ami jelentősen ront a térkép használhatóságán. Ezt a szempontot különösen annak fényében érdemes hangsúlyozni, hogy a béke-előkészületek folyamán ezekkel a térképekkel a többi békedelegációt kívánták tájékoztatni a történeti Magyarország etnikai összetételéről, illetve meggyőzni az álláspontjukról. A küldöttségek tagjai egyébként csak elenyésző részben kerültek ki a geográfusok közül (többségük politikus, diplomata, illetve egyéb tudományterületek képviselője volt), így a térképek által közvetített politikai üzenet emiatt is nehezen érhetett célt.⁵⁷

Az egységes képalkotást a választott módszertan is nagymértékben megnehezítette. A népességet ábrázoló jelek ugyanis, ha a térképet egybeszerkesztve szeretnénk látni, a készítők legjobb szándéka ellenére is „elvesznének” a térben.

A térképek legnagyobb előnye a páratlan részletgazdagságuk, illetve a feltüntetett adatok tökéletes visszakövethetősége a népszámlálási adatsorok alapján.⁵⁸ Ezek a térképek kiválóak a kisebb területekre kiterjedő, részletes elemzésekhez, illetve pontos etnikai határ meghúzásához (már ahol ilyen létezik). Valószínűleg ennek a folyamatnak a helyi viszonyokra történő precíz alkalmazásának elősegítése volt a térképsorozat legfőbb célja. Emellett ezek a térképek nagyon hasznosak a más, egyszerűbb módszertanú, és/vagy relatív adatokkal dolgozó etnikai térképek ellenőrzéséhez: mivel kölcsönösen kiegészítik egymást. Tulajdonképpen a térkép elkészítésének legfőbb motivációja az volt, hogy a béketárgyalások során ezt a folyamatot – több más méretarányú és módszerű térképpel – elősegítse. Hogy végül ez a térkép (a magyar delegációval) ki sem juthatott a béketárgyalásokra, abban nagy szerepe lehetett annak, hogy az elkövetkezendő hónapokban több tényező szerencsétlen együttállása miatt nagymértékben romlottak a magyar fél tárgyalási pozíciói, továbbá ekkorra az Antant-hatalmak már meglehetősen határozott koncepcióval bírtak a Kárpát-medence felosztásáról. Ilyen értelemben kijelenthetjük, hogy politikai hatása a térképsorozatnak egyáltalán nem volt.

A nemzetközi tudományos közvélemény megnyilatkozásai

A vizsgált térképsorozatok a békekötés után, a '20-as évek elején kerültek a nemzetközi tudományos érdeklődés homlokterébe. Politikai szerepük ekkor már nem volt, illetve az legfeljebb a kibontakozó revíziós törekvések tükrében értelmezhető, mégis érdekes megvizsgálni, hogy milyen reakciót váltottak ki a térképek a nemzetközi szakmai közvélemény, kivált az antant-hatalmak képviselői körében, illetve ezzel összefüggésben milyen mozgatórugók, beidegződések uralták a korszak tudományos gyakorlatát.

⁵⁶Cholnoky Jenő: *A magyar béketárgyalások...* 1920. i. m., VII.

⁵⁷ A különböző békedelegációk földrajzi érvkészleteinek, majd ezeknek a két világháború közötti továbbélésének kiváló áttekintését adja Krasznai Zoltán 2012-es könyvében, francia elméleti háttérrel: Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány...* 2012. i. m. 262. A kérdéskört boncolgató legújabb cikk: Gyuris Ferenc: *Human Geography*, ... 2014. i. m. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea> (2015-01-26)

⁵⁸ Klinghammer István szavaival élve ez a térkép tulajdonképpen egy grafikus népszámlálási adatbázis.

Az első nemzetközi reakció a Bátky-Kogutowicz-térkép 1:300 000-es, nyomtatott verziója kapcsán született Emmanuel de Martonne francia geográfus tollából.

De Martonne a francia emberföldrajzi irányzat egyik legtekintélyesebb képviselője, a béketárgyalások meghatározó geográfusa, a román kérdés referense volt. Doktori értekezését is Havasalföldről írta, a béketárgyalások folyamán pedig maga is készített etnikai térképet a románok lakta vidékekről.⁵⁹

1920 márciusában megjelent cikkében sorra vette a korszak román vonatkozású etnikai térképeit. Ezek között említette meg a 300 000-es térképet.⁶⁰

„(...) A Bátky-Kogutowicz-féle új Magyarország-térképen a mindössze 100 fős települések is láthatóak, valóságghű alaki ábrázolásban. Ez a statisztikához hű földrajzi megjelenítés az analitikus rendszerek minden előnyét magában foglalja, vannak azonban bizonyos hátrányai is. (...) A helységeket apró, színes körök jelölik, amelyek meghatározott számú lakosnak felelnek meg. Kiterjedt vonzaskörzettel rendelkező települések külterületeinek ábrázolásakor a köröket szükség esetén félkörök váltják fel. A térkép készítői jóformán semmit sem bíztak a véletlenre: a kivitelezés tökéletes.”⁶¹

A leírásból kiderül, hogy de Martonne szakmailag nagyra tartotta a térkép módszertanát, mindamellett, hogy egyébként a magyar kiadású térképek adatforrásait csalással vádolta.

Kogutowicz Károly a trianoni békeszerződés aláírása után kísérletet tett arra, hogy térképének kritikáját a Royal Geographical Society (Királyi Földrajzi Társaság) folyóiratában, a The Geographical Journal-ban megjelentesse.

A Royal Geographical Society levéltári anyagaiban talált levelezésből kiderül,⁶² hogy Kogutowicz Károly 1920. június 9-én, tehát alig 5 nappal a békeszerződés aláírása után levelet írt J. A. Lyonsnak, Budapesten tartózkodó brit a gazdasági delegáció vezetőjének, hogy továbbítsa a néprajzi térképének két példányát a brit Királyi Földrajzi Társaság számára. Ahogy levelében fogalmaz, szeretne volna elérni, hogy a térképről politikai célzásoktól mentes, tudományos nézőpontú kritika szülessen. J. A. Lyons 1920. június 12-én továbbította a levelet a Társaságnak, illetve Bertie Cotterell Wallisnak azzal, hogy ez a térkép ugyan a mostani viszonyok feltüntetése nélkül a háború előtti Magyarországot ábrázolja, de zseniális módszerrel jeleníti a népsűrűséget és a különböző nemzetiségeket, így mindenképpen számot tarthat az érdeklődésre. Érződik ebből a levélből, hogy az angol delegátat valóban lenyűgözte a térkép.

A levelek 1920. június 22-i dátummal kerültek bevételezésre a Társaság titkárságán, illetve ezzel párhuzamosan, június 21-én a könyvtár állományába felvették a Bátky-Kogutowicz-féle néprajzi térkép 1:300 000-es verzióját. A Társaság titkársága június 25-én levelet írt az éppen távol levő B. C. Wallisnak, hogy kaptak egy nagyon bonyolult néprajzi térképet Magyarországról, és ha legközelebb bejön, vizsgálja meg, hiszen nála jobban senki sem ért a kérdéshez.

B. C. Wallis valóban a magyar kérdés első számú brit szakértőjévé vált a korábbi években. 1915 végén tartott egy előadást a Társaság székházában a nemzetiségi (anyanyelvi) összetétel ún. izovonalas térképi ábrázolásának lehetőségéről, Magyarország példáján, amely 1916-ban a Társaság folyóiratában cikként is megjelent.⁶³ Az elkövetkezendő években az

⁵⁹ Martonne, Emmanuel de: *Répartition des nationalités dans les pays ou dominant les roumains*. 1919, Párizs. De Martonne ezen térképe számos torzítást tartalmaz, a legfeltűnőbb ezek közül Kolozsvár magyar és román adatainak hibás, fordított ábrázolása. 1946-ban azonban, Rónai Andrásnak a Közép-Európa Atlasz áttanulmányozása során elismerte, hogy 1919-ben hamis adatokat kaphatott. l. Rónai András: *Térképezett Történelem*. 1993. i. m., 260.

⁶⁰ Martonne, Emmanuel de: *Essai de carte ethnographique des pays roumains*. 1920. i. m., 86.

⁶¹ A fordításért köszönet Novotnik Ádámé Arató Annának.

⁶² Royal Geographical Society Library levéltári anyagai, RGS/CB8 B. C. Wallis.

⁶³ Wallis, Berthie Cotterell: *Distribution of nationalities in Hungary*. 1916. i. m., 177–187.

Amerikai Földrajzi Társaság folyóiratában közölte Magyarország, illetve a Monarchia területét részenként, illetve nemzetiségenként izovonalas térképekkel feldolgozó cikkeit.⁶⁴

J. A. Lyonsnak küldött válaszában a titkárság biztosítja őt, hogy nagy érdeklődéssel fogadták a térképet, megvizsgálják, és összehasonlítják B. C. Wallisnak a Magyarországról készült összetett térképművével. Mindazonáltal a levél írója megjegyzi, hogy a térkép szerkesztője bizonyára nem pártatlan, így szükséges a korábbi referenciáinak megvizsgálása, mielőtt elfogadnák a cikket.

B. C. Wallis véleménye nem ismert. A térképről a *The Geographical Journal* 1921-es térképészeti mellékletében rövid, de más térképekénél hosszabb ismertetés⁶⁵ jelent meg. Ez az írás nem önálló térkép-kritika, hanem egy rövid, leíró-jellegű ismertetés, amely csak érintőlegesen szól a térkép értékeléséről, azonban módszertani szempontból a fogadtatás pozitív, mindemellett felhívja a figyelmet az angol nyelvű szövegek hibás voltára is. A levelezés és a benne szereplő apró hangsúlyok ugyanakkor kiváló mikrotörténeti adalékkal szolgálnak arra nézve, hogy a jobbára általános elismerést keltő, tudományos alapokon álló térképmű politikai jellegű előítéletek mentén miként képezett eleve „gyanús”, nyilvánvalóan részrehajló anyagot a britek szemében.

Az Amerikai Földrajzi Társaság folyóiratában 1922-ben megjelent, a korszak európai térképészeti munkáit összegző cikkében⁶⁶ Joerg említi a térképeket.

A felsorolás-szerű cikkrészlet – tévesen – Teleki Pál szerkesztőmunkájának tulajdonítja a Bátky-Kogutowicz-féle 1:200 000-es néprajzi térkép mellett valamennyi 1:200 000-es KSH-sorozatot is. A leírás egészen pozitív színben tünteti fel a térképet, különösen annak módszertanát méltatja. A cikkrészlet alapos, bár helyenként pontatlan információkat ad az egyes térképek tulajdonságairól.

Összefoglaló megjegyzések

Összességében elmondhatjuk, hogy a térkép eredeti célját, a béketárgyalások befolyásolását nem töltötte, nem tölthette be. Egyik legfőbb hatása abban áll, hogy a béke-előkészületek első elemeként sikerrel mozgósította közös, rendkívül sürgető munkára a különböző tudományterületek képviselőit. Mindemellett a későbbi évek revíziós törekvéseit alátámasztó tudományos munkák egyik alapvető háttérdokumentuma lett. A térkép módszertanilag nemcsak támaszkodott a korabeli nemzetközi kartográfia eredményeire, de annak élvonalába tartozott, és számos továbbélő újítással is szolgált. A népesség mennyiségi ábrázolása tekintetében kiváló térképmű méltán vált ihletőjévé későbbi térképműveknek is, ugyanakkor a minőségi megoldásokat tekintve ugyanúgy megfigyelhető a részrehajló színezés, a magyarok – és politikai megfontolások mentén a németek – optikai kihangsúlyozása. A nemzetközi tudományos közvélemény – politikai hovatartozástól függetlenül – ismerte és jellemzően elismerte ezeket a térképeket, kivált módszerüket és rendkívüli részletességüket, ugyanakkor az antanthoz tartozó geográfusok jellemzően politikai előítéletekkel viseltetettek a térképek és szerkesztőik iránt. Hogy végül is ez a módszer napjaink etnikai térképezési gyakorlatában már nem játszik szerepet, leginkább annak köszönhető, hogy az 1945 utáni politikai fordulat eredményeként az etnikai térképezés

⁶⁴ Uő: *The Peoples of Hungary – Their work on the land*. 1917. i. m. 465–481., Uő: *The Rumanians in Hungary*. 1918. i. m., 156–171., Uő: *The Slavs of Northern Hungary*. 1918. i. m., 268–281., Uő: *The Slavs of Southern Hungary*. 1918. i. m., 341–353., Uő: *Central Hungary – Magyars and Germans*. 1918. i. m., 421–435., Uő: *The Dismemberment of Hungary*. 1921. i. m., 426–429.

⁶⁵ Reeves, E. A.: *New maps and photographs*. 1921. i. m., 262.

⁶⁶ Joerg, W. L. G.: *Recent Geographical Work in Europe*. 1922. i. m., 479.

általánosan ellehetetlenült a régióban, rendszerváltás után pedig a modern számítógépes térképészeti eljárások mellett feleslegessé vált ekkora méretű térképek kinyomtatása.

Irodalom

- Anrick, Carl Julius: Karta över befolkningens fördelning i Sverige den 1 januari 1917 by Sten de Geer (review). In: *Geografiska Annaler*, 1920. 373–377.
- Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Névmutató Magyarország I: 300.000 méretű néprajzi térképéhez a magyar Külügyminisztérium megbízásából*. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet, 1919. 64.
- Berecz Antal: A Berlinben tartott VII-dik Nemzetközi Földrajzi Kongresszus. In: *Földrajzi Közlemények*. 1899. 274–282.
- Bodo, Fritz – Hassinger, Hugo: *Burgenland Atlas*. Wien, Österreichischer Verlag, 1941. 108.
- Cholnoky Jenő: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuillyben 1920 januárius-március havában*. I. kötet Budapest, Magyar Külügyminisztérium, 1920. 543.
- Filep Antal: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe. (első rész) In: *Geodézia és Kartográfia*, 2010. 3. szám. 17–21.
- Filep Antal: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe. (második rész) In: *Geodézia és Kartográfia*, 2010. 4. szám. 3-10.
- Filep Antal: A történelmi Magyarország etnikus viszonyainak térképi bemutatása az 1910. évi népszámlálás alapján. In: Nemes Erzsébet (Ed.): *A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei*. Budapest, KSH Könyvtára, 2013. 35–60.
- Fodor Ferenc: *A magyar térképírás*. (I-III. kötet) Budapest, Honvéd Térképészeti Intézet, 1954-55. 441.
- Fodor Ferenc: *A magyar földrajztudomány története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Földrajzi Kutatóintézet 2006. 820.
- Geer, Sten de: Befolkningens fördelning på Gottland. In: *Ymer*, 1908. 240–252.
- Geer, Sten de: *Befolkningens Fördelning i Sverige beskrivning till karta i skalan 1:500.000*. Stockholm, Wahlström & Widstrand 1919. 295+XII.
- Geer, Sten de: Anhang Anleitung zur Herstellung einer Volksdichtekarte nach Punktmethode. (übersetzung aus *Befolkningens Fördelning i Sverige*, Stockholm, 1919, von G. Erdmann) In: *17./38. Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft Greifswald*. Greifswald, 1921. 12.
- Geer, Sten de: A Map of The Distribution of Population in Sweden: Method of Preparation and General Results. In: *Geographical Review*, 1922. 1. szám. 72–83.
- Hettner, Alfred: Über bevölkerungsstatistische Grundkarten. In: *Geographische Zeitschrift*,

1900. 185–192.

Hettner, Alfred: Erwiderung. In: *Geographische Zeitschrift*, 1900. 522.

Hettner, Alfred: Über bevölkerungsstatistische Grundkarten. In: *Verhandlungen des Siebenten internationalen Geographen-Kongresses, Berlin 1899. II. Theil.* Berlin, W. H. Kühl, 1901. 502–510.

Hettner, Alfred: Diskussion. Über bevölkerungsstatistische Grundkarten. In: *Verhandlungen des Siebenten internationalen Geographen-Kongresses, Berlin 1899. I. Theil.* Berlin, W. H. Kühl, 1901. 176–180.

Hettner, Alfred: Über die Untersuchung und Darstellung der Bevölkerungsdichte. In: *Geographische Zeitschrift*, 1901. 498–514.

Hettner, Alfred: *Der Friede und die Deutsche Zukunft.* Stuttgart–Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1917. 244.

Joerg, W. L. G.: Recent Geographical Work in Europe. In: *Geographical Review*, 1922. 3. szám. 431–484.

Keményfi Róbert: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége II. A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár.* Debrecen, Bölcsész Konzorcium, 2006. 186.

Kocsis Károly: Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján. In: *Studia Geographica* 6. Debrecen, KLTE Földrajzi Intézet, 1989. 147.

Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. In: *Földrajzi Közlemények*. 1996. 2-3. szám. 167–180.

Kocsis Károly – Tátrai Patrik: Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping. In: 2009. i. m., 241–249. In: Zentai L.-Györffy J.-Török Zs. (Eds.) *Térkép – Tudomány. Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére. Térképtudományi Tanulmányok 13. Studia Cartologica 13.* Budapest, ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 2006. 241–249.

Kogutowicz Károly: Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe. In: *Földrajzi Közlemények*. 1918. 320–326.

Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda.* Pécs, Publikon kiadó, 2012. 262.

Leighly, John: Obituary: Sten de Geer. In: *Geographical Review*, 1933. 4. szám 685–686.

Martonne, Emmanuel de: Essai de carte ethnographique des pays roumains. In: *Annales de Géographie*, 1920. 81-98.

Mead, W. R.: Atlas over Danmark. II. Befolkningen By Niels Nielsen (Review) In: *The Geographical Journal*, 1962. 3. szám. 358.

Papp-Váry Árpád: Teleki Pál a kartográfus. In: Csicsery Rónai István –Vigh Károly (Eds.): *Teleki Pál és kora*. Budapest, Occidental Press, 1992. 79–101.

Pfeifer, G.: Alfred Hettner. 6. 8. 1859. Gedenkschrift zum 100. Geburtstag. In: *Heidelberger Geographische Arbeiten*. Heidelberg–München, Keyserische Verlagsbuchhandlung, 1960. 64–65.

Prosch, c. V.: Schwedische Arbeitserfolge in der Darstellung der Bevölkerungsverteilung. In: *Geographische Zeitschrift*, 1922. 105–112.

Reeves, E. A.: New maps and photographs. In: *The Geographical Journal* 1921. 7. szám. 261–272.

Rónai András: *Térképezett Történelem*. Budapest, Püski kiadó, 1993. 262.

Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691-2006)*. Budapest, MTA FKI. 2007. 61.

Tátrai Patrik: Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. In: *Regio*, 2014. 2. szám. 45–65.

Uhlig, Carl: Erläuterungen zur bevölkerungsstatistische Grundkarten. In: *Geographische Zeitschrift*, 1900. 192–193.

Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary In: *The Geographical Journal*, 1916. 3. szám. 177–187.

Wallis, Bertie Cotterell: The Peoples of Hungary – Their work on the land. In: *Geographical Review*, 1917. 6. szám. 465–481.

Wallis, Bertie Cotterell: The Rumanians in Hungary. In: *Geographical Review*, 1918. 2. szám. 156–171.

Wallis, Bertie Cotterell: The Slavs of Northern Hungary. In: *Geographical Review*, 1918. 3. szám. 268–281.

Wallis, Bertie Cotterell: The Slavs of Southern Hungary. In: *Geographical Review*, 1918. 4. szám. 341–353.

Wallis, Bertie Cotterell: Central Hungary – Magyars and Germans. In: *Geographical Review*, 1918. 5. szám. 421–435.

Wallis, Bertie Cotterell: The Dismemberment of Hungary. In: *Geographical Review*, 1921. 5. szám. 426–429.

Internetes elérésű források

Bartos-Elekes Zsombor: A képpé formált adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási

módszereiről. In: Dr. Klinghammer István (Ed.): *Térképtudományi Tanulmányok (Studia Cartologica)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2002.
<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (2014-12-28)

Gercsák Gábor – Klinghammer István: Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből. In: *Magyar Tudomány*, 2010. 6. <http://www.matud.iif.hu/2010/06/02.htm> (2014-12-28)

Gyuris Ferenc: Human Geography, Cartography and Statistics. In: *Hungarian Cultural Studies*, 2014. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea> (2014-12-30)

HajdúZoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918-1920. In: *Kisebbségkutatás*, 2000. 2. szám.
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_02/cikk.php?id=244 (2014-12-28)

Levéltári források

Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagai 1918/16.

Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma EA 6372.

Royal Geographical Society Library levéltári anyagai (London), RGS/CB8 B. C. Wallis

Önálló térképek

Sanson, Nicolas: *Principatué de Transilvanie / tirée de W. Lazius, de I. Sambucus, et de G. Mercator &c. Par le Sr. Sanson d'Abbev. Geogr. ord.re de sa Maj.té ; I. Lhuillier fecit.* Párizs, 1664.

Központi Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Állam Közigazgatási Térképe. Anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal.* 1:360 000, Budapest, 1908. 9 szelvény

Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe.* 1:200 000, Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1918. 45 szelvény

Központi Királyi Statisztikai Hivatal: *Magyarország néprajzi térképe.* 1:200 000 Központi Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918. 45 szelvény

Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint.* 1:300 000, Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1919. 12 szelvény